

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СХИЛЬНОСТІ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ УЧИЛИЩ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Статтю присвячено виявленню та аналізу чинників, що сприяють проявам та формуванню девіантної поведінки в учнів професійно-технічних навчальних закладів. Автором проаналізовано результати вивчення впливу сімейного виховання та особистісних характеристик учнів «групи ризику» ПТУ на їхню схильність до поведінки, що відхиляється від норми. За результатами дослідження, запропоновано форми роботи соціального педагога освітнього закладу щодо попередження та профілактики розвитку в неповнолітніх схильності до девіантної поведінки.

Ключові слова: девіантна поведінка; схильність до девіантної поведінки; формування дезадапційної поведінки; учні професійно-технічних навчальних закладів; сімейне виховання; діти «групи ризику».

Постановка проблеми в загальному вигляді. Перебудова нашого суспільства, пов'язана з переходом на ринкові відносини, призвела не лише до економічних та політичних змін, але й до змін моральних норм, поведінки людей, а особливо молодого покоління. Психологи, батьки, педагоги зазначають, що в дітей і молоді зростає асоціальна спрямованість поведінки. Вони стали вразливішими та агресивнішими. Такі неповнолітні потрапляють до категорії «дезадаптовані діти» та «діти з девіантною поведінкою».

Поняття «дезадаптовані діти» та «діти з девіантною поведінкою» мають соціальний або, скоріше, соціально-психологічний відтінок і характеризують цю категорію дітей з позиції соціальної норми, а точніше – невідповідності їй. Більш характерними проявами соціальної та психолого-педагогічної дезадаптації цих дітей є їхня агресивна поведінка, конфлікти з учителями і однолітками, вживання алкоголю і наркотиків, вчинення правопорушень (бійки, крадіжки, шахрайство тощо), невідвідування школи, бродяжництво, спроби суїциду і т. д.

Одним із найпоширеніших і при цьому найневизначенішим серед іменувань цієї категорії дітей є поняття «діти групи ризику». Слово ризик означає можливість, велику ймовірність чого-небудь, як правило, негативного, небажаного, що може відбутися або не відбутися. Тому, коли говорять про дітей групи ризику, мається на увазі, що вони знаходяться під впливом деяких небажаних факторів, які можуть спрацювати або не спрацювати. При цьому фактично йдеться про два аспекти.

Перший аспект – це ризик для суспільства, який створюють діти такої категорії. Поняття «група ризику» з'явилося ще в радянський період саме в контексті пріоритету суспільних інтересів. Другий

аспект – і саме під цим кутом зору проблема постала більш вагомо останнім часом – той ризик, якому самі діти постійно піддаються в суспільстві: ризик втрати життя, здоров'я, нормальних умов для повноцінного розвитку.

«Групи ризику» – це категорії дітей, чий соціальний стан за тими або іншими ознаками не має стабільності, які практично не можуть поодиноці перебороти труднощі, що виникли в їхньому житті; все це в результаті може призвести до втрати ними соціальної значущості, духовності, морального образу, біологічної загибелі.

Різні аспекти порушеної проблеми знайшли висвітлення у працях сучасних теоретиків педагогічної думки: Р. Овчарової, В. Оржеховської, О. Холостової – сутність важковихованості та девіацій. А. П'єрон, С. Головін, С. Белічева досліджують соціальні аспекти педагогічної занедбаності дітей. В. М'ясищев у своїх дослідженнях виділяє негативний вплив дорослих (батьків, вчителів, вихователів) у поєднанні з важковихованістю самої дитини.

Проте вивчення літератури з означеної проблеми переконує, що соціально-педагогічні засади її вирішення представлені далеко неповною мірою, особливо схильність учнів професійно-технічних навчальних закладів до девіантної поведінки та її причини.

Метою статті є дослідження причин девіацій учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Завданням статті є аналіз сутності девіацій як прояву важковихованості та дезадаптації учнів професійно-технічних навчальних закладів та визначення форми роботи соціального педагога щодо попередження та профілактики розвитку в неповнолітніх схильності до девіантної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Виникнення девіацій можуть спричинити різні фактори [5, с. 91]:

1) біологічні: генетичні відхилення, які передаються через спадковість (порушення розумового розвитку, слуху, зору); психофізіологічні, пов'язані з впливом на організм людини техногенних катастроф (атомної та хімічної енергії, землетрусів); фізіологічні – недоліки в конституційно-соматичній будові організму (дефекти мови, непривабливості);

2) психологічні, які включають наявність психопатології та акцентуації окремих якостей характеру;

3) соціально-педагогічні, викликані дефектами шкільного, сімейного і громадського виховання;

4) економічні, пов'язані з соціально-економічною кризою;

5) морально-естетичні, викликані соціально-культурними змінами в суспільстві, переорієнтацією цінностей.

Залежно від типу порушення норм, девіантну поведінку можна класифікувати за такими ознаками: за злочином (карне, адміністративне) і аморальними учинками (п'янство, проституція); за рівнем або масштабом відхилення (індивідуальні або масові); за орієнтацією відхилень на зовнішнє середовище (сімейні чвари, насильницькі злочини та ін.) або на самого себе (суїциди, алкоголізм та ін.); за належністю до тієї чи іншої соціальної групи, статево-віковими особливостями.

Девіація включає в себе делінквентну, девіантну і кримінальну поведінку [5, с. 91-92].

Найпростішим типом девіації є делінквентна поведінка, яка характеризується психологічною схильністю до асоціальних вчинків, які не ведуть до кримінальної відповідальності. Тобто діти скоюють дрібні вчинки, які ґрунтуються на стереотипних діях. Здебільшого – це агресивні насильства вдома і в класі; утечі з дому, вимагання, татування, носіння сережок, блукання.

На формування девіантної поведінки в учнів системи професійно-технічної освіти впливають різні фактори. Серед них можемо назвати мотиви вступу учнів до ПТНЗ: не всі учні ясно і чітко усвідомлюють сутність своєї майбутньої професії; вступають, щоб десь вчитися; за порадою батьків чи друзів. До значної частини контингенту учнів ПТНЗ застосовують термін «учні з проблемами», оскільки в професійно-технічні навчальні заклади часто вступають учні, чий інтерес та здібності не були виявлені в школі.

Частина контингенту учнів ті, які потребують особливої педагогічної уваги. У практиці ПТНЗ найчастіше зустрічаються відхилення соціально-пасивної спрямованості. Ухилення від навчання виявляється в систематичній неготовності до занять, пропусках занять, залишення училища, домівки [2].

Поведінка таких учнів негативно позначається на ефективності всього виховного процесу, і як наслідок – правопорушення, а зрештою – і злочини. Систематично пропускаючи заняття, такі учні часто обманюють батьків, педагогів, проводячи навчальний час у сумнівній компанії. Як правило, такі компанії мають певний рівень асоціальної спрямованості, в них підліток уперше пробує алкоголь, наркотики, набуває стійку звичку до куріння.

Дотримання традицій і звичаїв стосовно згубних звичок служить засобом входження в референтну

групу. Тож за правилами групи її учасники вживають алкоголь, наркотики, курять з бажання бути «як всі», з цікавості, прагнучи здаватися дорослим. Формами вияву групового тиску відносно закріплення згубних звичок є ставлення товаришів, небажання бути «білою вороною», боязнь відкидання, наслідування ідеалу, мода та ін. Така поведінка являє собою велику загрозу для суспільства в цілому, і для окремих його індивідів зокрема, тому вона перебуває в полі зору не тільки педагогів, а й медиків та криміналістів [4].

Аналіз практики показує, що протиправні дії скоюються учнями не поодиночі, а, як правило, групами. Тривожна тенденція в ПТНЗ – поширеність жорстокості і насильства, формування референтних груп подібної спрямованості. Серед причин такого явища є прагнення показати себе «сильною особистістю», прагнення самоутверджуватися і завоювати пошану серед однолітків. Проте в «учнів з поведінкою, що відхиляється», спостерігається систематичне відставання від темпів засвоєння програми професійно-технічного закладу, неуспішність. У цьому випадку неуспішність може виступати як чинник, що провокує відхилення в поведінці, оскільки учень, не знаходячи можливості реалізувати себе в навчальній діяльності, починає шукати шляхи самоствердження в поганих вчинках. Такі учні часто займають ізольоване становище в організованому колективі групи, байдуже або агресивно налаштовані до викладачів.

Серед причин такої поведінки учнів на перший план виступають: неувага школи, посилення проблем з цим учнем у професійно-технічному навчальному закладі, невчасна діагностика проблем учня, проблеми сімейного виховання, часто походження з неповної або кризової сім'ї, відсутність батьків, відсутність скоординованості в діях батьків та педколективу ПТНЗ щодо профілактики і корекції поведінки тощо. Однією з проблем для учнів може бути невміння адаптуватися в умовах ПТНЗ [1]. Як наслідок, емоційні і стресові розлади, неуспішність, порушення поведінки.

Нами було висунуто припущення про те, що на рівень прояву поведінки, що відхиляється від норми, впливають особистісні характеристики неповнолітнього та особливості сімейного виховання.

Для дослідження причин девіантної поведінки підлітків було використано методику діагностики схильності до поведінки, що відхиляється (А. Орел), опитувальник «Поведінка батьків та ставлення підлітків до них» (Е. Шафер), тест – опитувальник батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін) та обсерваційні методи (спостереження, статистичні дані, інтерв'ю).

Обсяг вибірки нашого емпіричного дослідження складав 77 осіб (50 учнів ПТУ та 27 батьків). У дослідженні брали участь учні двох груп першого курсу державного професійно-технічного навчального закладу «Чернігівський професійний будівельний лицей»: ЕГЗ-22 (26 учнів) та ШГМ-24 (24 учня), їхній середній вік – 16 років. Діагностична робота проводилась з неповнолітніми на виховних годинах.

На першому етапі для 50 учнів підліткового віку було запропоновано методику на виявлення відхилень у поведінці (А. Орел). Ця методика є стандартизованим тест-опитувальником, який служить для

виміру готовності підлітків до реалізації різних форм поведінки, що відхиляється від норми. Опитувальник являє собою набір спеціалізованих психодіагностичних шкал. Для вивчення девіантної поведінки підлітків нами було використано шкалу «Схильність до агресії та насильства» [3].

Аналіз результатів діагностичної роботи здійснювався за рівнями вираженості агресії в учнів ПТУ за загальною вибіркою – 50 осіб: низький, середній, високий (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень агресії	Кількість учнів, %
Низький	13,4
Середній	43,3
Високий	43,3

Отримані нами дані показують значні відмінності в прояві агресивності між хлопцями різних груп. Високий рівень вираженості агресії та насильства спостерігається у 63,3 % хлопців групи ШГМ-24 та у

53,3 % хлопців групи ЕГЗ-22, а середній рівень агресії виявлений у 30 % хлопців групи ШГМ-24 та 36,7 % у групі ЕГЗ-22. Низький рівень виявлений лише у 6,7 % хлопців групи ЕГЗ-22 та 10 % у групі ШГМ-24 (табл. 2).

Таблиця 2

Група	Рівні агресії, %		
	Низький	Середній	Високий
ШГМ-24	6,7	30	63,3
ЕГЗ-22	10	36,7	53,3

Порівняльні результати представлено на рис. 1.

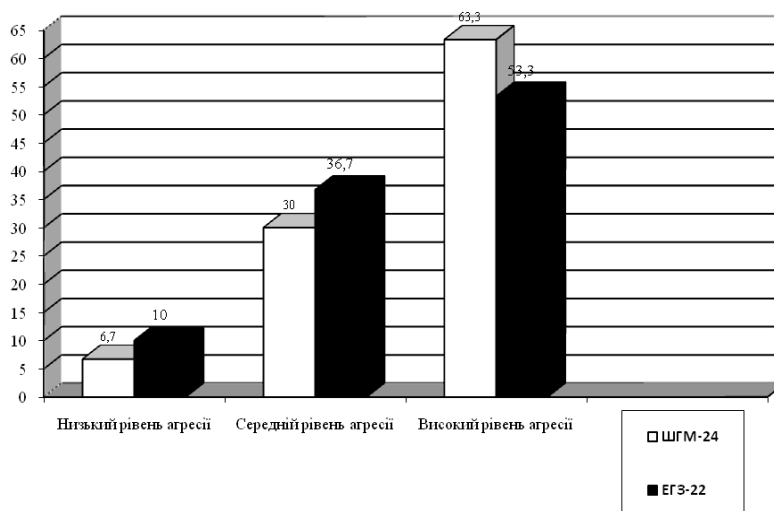

Рис 1. Рівні прояву агресії у хлопців груп ШГМ-24 та ЕГЗ-22 старшого підліткового віку

Показники гістограми наочно демонструють, що рівень агресії у хлопців різних груп відрізняється, проте загалом знаходиться на високому рівні.

На наступному етапі для підлітків, які, за результатами нашого дослідження, виявили схильність до девіантної поведінки, був запропонований опитувальник «Поведінка батьків та ставлення підлітків до них» (Е. Шафер). Усі учні, а саме 50 підлітків двох груп, були об'єднані в одну групу. Кожному підлітку пропонувалися 2 бланки опитувальника: ставлення дитини до матері, ставлення дитини до батька.

Більшість підлітків розглядають стосунки з матір'ю, як такі що ґрунтуються на психологічному сприйнятті у тому випадку, коли мати прагне задовольнити всі бажання дитини, цікавиться думкою дитини, її інтересами, проте психологічно не тисне на дитину, приймає той факт, що дитина інша і в розмові переважають поради, а не накази.

Що стосується батьків, то більшість підлітків сприймають стосунки з батьком, як такі, що ґрунтуються на автономності – ставлення до виховання формальне, батько звертає увагу на дитину лише тоді, коли та зробить щось неправильно, але навіть для того щоб обговорити цю ситуацію в батька зазвичай немає часу. Він не цікавиться інтересами дитини, її друзями та навчанням, лише робить вигляд, що це його хвилює. Часто злиться, коли дитина звертається за допомогою. На його думку, вона «сама все має знати». Його дії зазвичай не співпадають з потребами дитини, інтереси якої повністю ігноруються.

Отримані результати яскраво характеризують стосунки наших респондентів з їхньою сім'єю, що, на нашу думку, і є важливим фактором формування в підлітків девіантної поведінки.

Наступним завданням, яке ми ставили перед собою, було дослідити ставлення батьків до підлітків

які, за результатами нашого дослідження, схильні до девіантної поведінки за допомогою опитувальника батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін). Вибірка складала 27 батьків, діти яких навчаються в Чернігівському професійному будівельному ліцеї.

Згідно з отриманими результатами 18,5 % матерів притаманне прийняття підлітка, що свідчить про виражене позитивне ставлення до дитини, підліток приймається таким, як він є, поважається та сприймається його індивідуальність, схвалюються його інтереси, підтримуються плани. Проте значному відсотку матерів (75,3 %) властиве відторгнення підлітка, сприйняття дитини як такої, що не доб'ється успіху в житті, їм притаманні злість та роздратування стосовно дитини.

Аналізуючи результати дослідження безпосередньо за наступними шкалами констатуємо (шкала 2) – більшість матерів не цікавляться своєю дитиною, не дооцінюють її здібності, не підтримує самостійність та ініціативу дитини.

У шкалі 3 чітко прослідковується перевага материнського виховання, в якому відзначається відсутність психологічної дистанції між матір'ю та дитиною, проявляються прагнення завжди бути ближчою до підлітка.

Шкала 4 свідчить про те, що у респондентів, переважає у вихованні наявність жорсткого контролю, більшість матерів жорстко обмежують дитину певними рамками поведінки.

Шкала 5 дає можливість констатувати, що невдачі дитини сприймаються більшістю матерів, як закономірність, і вони не вірять в дитину та її можливості.

У батьків за шкалою 1 переважають такі ж показники, як і у матерів, вони також не приймають особистість дитини, її інтереси та прояви своєї індивідуальності. За шкалою 2 батьки прагнуть домінувати у своїх діях та вчинках над дітьми, не віддають перевагу проявам ініціативи, а, навпаки, нівелюють її. У більшості батьків згідно з результатами за шкалою 3 наявна дистанція між ними й дітьми, їм непросто знайти спільну мову.

У батьків, як і в матерів переважає жорсткий контроль у вихованні дітей, прагнення нав'язати дитині свою точку зору. Батькам інтереси, почуття та думки дитини здаються несерйозними, й вони ігнорують їх.

Отже, проаналізувавши результати проведеного дослідження, приходимо до висновку, що розуміння і сприйняття особливостей виховання дітей у матерів та у батьків значно відрізняється. Згідно з шкалами застосованого опитувальника батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін) відсутність відмінностей варіюються від 1 до 5 осіб з 27 респондентів, які взяли участь у дослідженні. Це ще раз підтверджує те, що в батька та в матері не завжди співпадають погляди на особливості виховання дітей у сім'ї, інколи вони можуть бути абсолютно різними, проте у кожного із батьків є своя думка щодо того, як потрібно взаємодіяти з дитиною, що насправді їй потрібно, як можна допомогти їй і чи потрібно це робити взагалі.

Зв'язки між членами сім'ї на основі любові і симпатії створюють сприятливі умови для спрацю-

вання таких неусвідомлених дитиною соціально-психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання, психічне зараження тощо. Забарвленість емоційних контактів впливає на формування почуття задоволення або незадоволення собою та навколишнім світом. Намагаючись привернути увагу батьків, підлітки порушують дисципліну на уроках, на перервах, сваряться з викладачами та одногрупниками, починають вживати наркотичні засоби, палити тощо, і робити вони це можуть не свідомо.

Висновки. Отже, важливо не залишати поза увагою батьків дітей, схильних до девіантної поведінки. Також потрібна робота з класними колективами, яка має плануватися і реалізовуватися згідно із загальною програмою надання соціально-педагогічної та психологічної допомоги дитині-агресору та дітям, які постраждали від її дій.

Наразі робота соціального педагога навчального закладу з попередження девіантної поведінки серед дітей та учнівської молоді повинна бути спрямована на:

- проведення заходів з профілактики негативних звичок, жорстокої та протиправної поведінки серед підлітків;
- здійснення, спільно з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, соціального інспектування сімей, у яких батьки схильні до недбалого ставлення до дітей;
- створення на базі навчальних закладів консультативних пунктів для учнів, батьків та вчителів, де можна отримати консультацію психолога, соціального педагога та юриста;
- проведення групових тренінгів та індивідуальної роботи з молоддю у наданні допомоги для вирішення особистих проблем;
- наповнення змістом з урахуванням останніх досягнень у педагогіці та психології просвітницької роботи (проведення виховних годин), спрямованої на корекцію та розвиток ціннісних орієнтацій учнів;
- активніше залучення батьків до профілактичної роботи з дітьми.

Однією з можливих форм роботи, спрямованої на профілактику девіацій у навчальному закладі, може бути шкільна медіація – вирішення конфліктних ситуацій примиренням сторін через знаходження оптимального варіанта подолання проблеми, що задовольняє обидві сторони, за взаємного бажання сторін знайти вихід із ситуації.

Отже, як показали результати емпіричного дослідження схильності учнів професійно-технічних навчальних закладів до девіантної поведінки та проаналізувавши отримані результати респондентів, якими виступили як підлітки так і їх батьки, спостерігається стійкий зв'язок між особливостями сімейного виховання та такими типами девіантної поведінки, як агресивна поведінка, саморуйнівна поведінка та низький вольовий контроль. Ці типи девіантної поведінки можуть призводити до девіацій у навчально-виховному закладі, для попередження яких необхідна систематична інтегративна діяльність соціального педагога та всіх учасників навчально-виховного процесу у ПТУ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Важковиховуваність: сутність, причини, реабілітація : [навчальний посібник для соціальних педагогів та практичних психологів освітніх закладів] / за ред. О. М. Полякової. – Суми : Університетська книга, 2009. – 346 с.
2. Запобігання торгівлі людьми в системі професійно-технічної освіти : [навчально-методичний посібник] / [І. Д. Зверева, Р. М. Зеленський, Н. С. Калашник та ін.]. – К. : Україна, 2008. – 284 с.
3. Овчарова Р. В. Практическая психология образования / Р. В. Овчарова. – М., 2007. – 446 с.
4. Подмазін С. І. Як допомогти підлітку з «важким» характером / С. І. Подмазін. – К., 1996. – 160 с.
5. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : [навч. посіб.] / З. М. Шевців. – К. : Центр учб. л-ри, 2012. – 246 с.

*Л. Н. Завацька,
ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка, г. Чернігов, Україна*

ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ СКЛОННОСТИ УЧАЩИХСЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧИЛИЩ К ДЕВИАНТНОМУ ПОВЕДЕНИЮ

Статья посвящена выявлению и анализу факторов, которые способствуют проявлению и формированию девиантного поведения у учащихся профессионально-технических учебных заведений. Автором проведен анализ результатов изучения влияния семейного воспитания и личностных характеристик учащихся «группы риска» ПТУ на их склонность к поведению, которое отклоняется от нормы. По результатам исследования предлагаются формы работы социального педагога образовательного учреждения по предупреждению и профилактике развития у несовершеннолетних склонности к девиантному поведению.

Ключевые слова: девиантное поведение; склонность к девиантному поведению; формирование дезадаптивного поведения; учащиеся профессионально-технических учебных заведений; семейное воспитание; дети «группы риска».

*L. M. Zavatska,
T. Shevchenko CNPU, Chernihiv, Ukraine*

RESEARCH OF THE STATE OF VOCATIONAL SCHOOL PUPILS' PREDISPOSITION TO DEVIANT BEHAVIOR

The article is devoted to detection and analysis of factors that promote manifestation and formation of vocational education students' behavior. The author analyses the results of studying the influence of family upbringing and personal characteristics of students from the «risk group» in vocational education on their predisposition to behavior that deviates from norm. According to the results of research, the forms of work for social pedagogue in educational institution as to warning and prevention of development infants' predisposition to deviant behavior are proposed.

Key words: deviant behavior; predisposition to deviant behavior; formation of maladjusted behavior; students of vocational education institution; family upbringing; children of «risk group».

Рецензенти: *Носко М. О.*, д. пед. н., професор;
Грищенко С. В., д. пед. н., професор.